

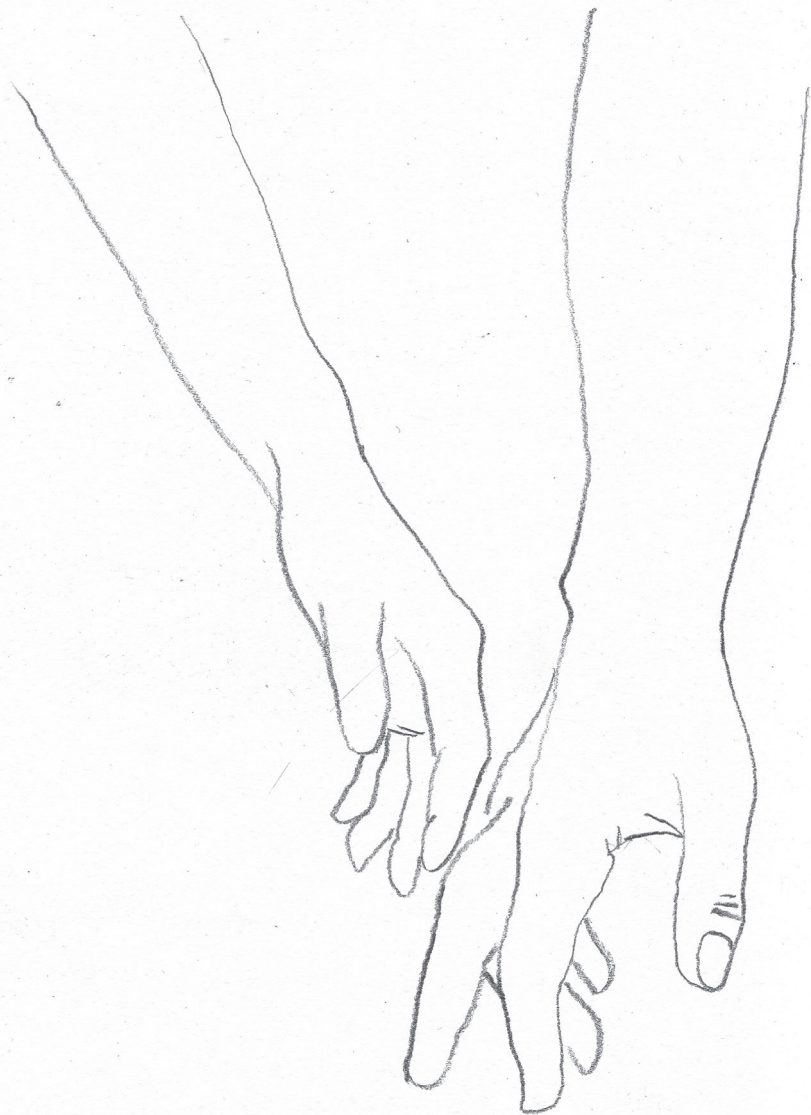
WOORD VOORAF

Het is een typische pubquizvraag onder oudheidkundigen: Achilles of Odysseus? Iedereen heeft wel een gepassioneerd antwoord, en het mijne is door de jaren heen nooit veranderd: Odysseus, uiteraard. Of, om van het standaardantwoord af te wijken, eigenlijk Penelope. Toen Academia Press me na *Leidraad door het labyrinth* vroeg of ik zou willen bijdragen aan een nieuwe serie over klassieke mythologie, was ik meteen enthousiast: wat een prachtig initiatief om academische inzichten over mythologie toegankelijk te maken voor een breed publiek. En wat een fantastisch idee om de verhalen door middel van de expressieve tekeningen van Kayo Quintens tot leven te brengen. Ik wist ook onmiddellijk over welk koppel ik wilde schrijven – en dat was voordat ik besepte dat Odysseus een hype zou worden door Nolans controversiële film *The Odyssey*!

Wat ik enorm heb onderschat bij het schrijven van dit boek, was hoe moeilijk het zou zijn om in iets meer dan twintigduizend woorden uit zo'n complexe en invloedrijke mythe de essentie van de *Odyssee* en de rijke latere traditie te halen. Ik heb daardoor keuzestress gehad, en ik vermoed dat iedereen wel een aantal hervertellingen

zal missen in mijn bespreking – een introductie kan uiteraard niet streven naar volledigheid. Ik heb heel wat prachtige bewerkingen en boeiende onderwerpen niet kunnen bespreken, maar hoop dat het boek een nuttige introductie biedt in de belangrijkste patronen en thema's, en hier en daar enkele verrassende wendingen aanreikt. Voor de *Odyssee* gebruik ik de vertaling van Patrick Lateur (2016), behalve waar expliciet vermeld.

Ik heb dit boek geschreven in de zomer van de verschroeide aarde, in 2026, en mijn diepgaande analyse van de *Odyssee* heeft me nog maar eens overtuigd van het belang van verhalen in tijden van existentiële crisis. In mijn machteloos verdriet over het lijden wereldwijd, in mijn kwaadheid over het gebrek aan actie bij machthebbers, maar ook in mijn persoonlijke kleine lijden en dat van de mensen om mij heen, heeft het epos – waarvan ik zovele zangen al zovele keren onderzocht en gedoceerd heb – me weer zingeving en troost geboden. Terwijl beleidsmakers en politici internationaal sociale vangnetten uithollen en academische expertise ondermijnen, lijkt het belang van de humane wetenschappen me juist in deze tijden als een paal boven water te staan. Ik hoop dat dit boekje op een bescheiden manier aan dat besef bijdraagt.

1. INTRODUCTIE: HELDEN VOOR DE 21STE EEUW?

Twintig jaar lang is Odysseus van huis. Na de Trojaanse Oorlog zwerft hij op zee rond langs onbekende eilanden, waar hij gruwelijke monsters moet overwinnen en steeds meer van zijn manschappen verliest. Twintig jaar lang wacht zijn vrouw Penelope op hem: ze beschermt zijn landgoed, voedt hun zoon Telemachus op en weert opdringerige troonpretendenten af die haar onder druk zetten om te hertrouwen. Dit boek onderzoekt het verhaal van een man die thuis probeert te komen en een vrouw die daar vastzit: een koppel dat alleen met geduld en scherpzinnigheid de weg naar elkaar terugvindt. Hun verhaal mag dan duizenden jaren oud zijn – het epische gedicht *Odyssee* behoort tot de oudste Oudgriekse teksten – maar het blijft ook vandaag betekenisvol.

De mythe beschrijft een archetypische heldenreis waarin de held zijn avonturen tot een goed einde brengt dankzij standvastigheid en doorzettingsvermogen. Dat verklaart deels waarom het verhaal van de oudheid tot vandaag zo'n invloed heeft gehad op Europese, mediterrane en Amerikaanse culturen. Maar het is niet de enige reden waarom we er vandaag massaal naar terugkeren. Zoals we

verderop zullen zien, is er de voorbije decennia een ware stortvloed aan hervertellingen van precies deze mythe verschenen in Hollywoodfilms, romans, videogames en online media. Dit boek wil dan ook een kader aanreiken om onze huidige fascinatie te begrijpen.

In Hoofdstuk 2 ‘Vertel me, Muze, van de man en de vrouw’ bespreken we de mythe in detail: niet alleen het beroemde verhaal, maar ook de alternatieve versies, waarin Odysseus en Penelope elk met andere partners en kinderen in verband worden gebracht. Wist je dat Odysseus bij heel wat andere vrouwen kinderen had, en Penelope als moeder van de natuurgod Pan werd beschouwd? In Hoofdstuk 3 ‘Met vallen en opstaan’ onderzoeken we de belangrijkste thema’s van de *Odyssee*. Aangezien deze tekst een immense invloed heeft gehad op ons begrip van Odysseus en Penelope, staat de analyse van dit prachtige epos in dit boek centraal. We bekijken hoe het koppel er telkens opnieuw in slaagt zich een weg door alle moeilijkheden te banen, hoe hun gender en sociale status daaraan bijdragen, en hoe het menselijke drama ook een ecologische kost heeft. In Hoofdstuk 4 ‘Van de oudheid tot 2000’ bekijken we ten slotte in vogelvlucht hoe Penelope en Odysseus door de eeuwen heen zijn afgebeeld in literatuur en beeldende kunst. We zoeken de belangrijkste patronen op in zowel beroemde als verrassende herver-

tellingen. Achter in het boek geef ik een lijst met suggesties voor verdere lectuur. De mythe heeft immers zoveel interpretaties en bewerkingen geïnspireerd dat het onmogelijk is deze allemaal te bespreken. Als je aan honderd oudheidkundigen vraagt een introductie tot Odysseus en Penelope te schrijven, krijg je honderd verschillende interpretaties! Hoewel dit boek een leidraad wil bieden voor de belangrijkste vragen die wetenschappers en kunstenaars in de loop der eeuwen over Odysseus en Penelope hebben gesteld, zijn de keuzes die ik heb gemaakt mede gevormd door mijn eigen academische interesses. Vlak voor de bibliografie vind je een lijst met namen en termen die we in onze bespreking van de mythe tegenkomen. Maar laten we eerst onderzoeken waarom Odysseus en Penelope juist nu zo sterk als rolmodellen fungeren.

In de *Odyssee* wordt de held beschreven met het Oudgriekse woord *polútropos*, ‘met vele wendingen.’ Deze beschrijving verwijst enerzijds naar Odysseus’ tienjarige terugreis, die door stormen en tegenslagen een grillig verloop kent. Reuzen zoals de eenogige cycloop en de Laestrygonen vreten zijn manschappen op, de heks Circe verandert zijn mannen in zwijnen, gevleugelde sirenen proberen zijn schip met gezang op de klippen te lokken, en de godin Calypso wil hem als echtgenoot houden. Hij moet zelfs letterlijk naar de onder-

wereld. Maar *polutropos* wijst ook op Odysseus' mentale wendbaarheid. Hij doet zich minder sterk voor dan hij is om de zwakke punten van zijn tegenstanders te leren kennen, en slaat vervolgens op het juiste moment toe. Eenmaal terug op Ithaca verandert Athena hem bijvoorbeeld in een bedelaar, zodat hij kan inschatten hoe hij de troonpretendenten het best kan benaderen. Odysseus is dus geen held zoals de machtige Achilles, de wijze Nestor of de eervolle Hector: hij is een feilbaar en onvolmaakt man die zich voortdurend aan veranderende omstandigheden moet aanpassen.

Dat is precies de reden waarom de fysicus en Nobelprijswinnaar Murray Gell-Mann in Odysseus een rolmodel voor onze tijd zag. Want de 21ste eeuw blijkt een tijdperk van existentiële onzekerheid te worden: de gevolgen van klimaatverandering gekoppeld aan geopolitieke spanningen, de polariserende macht van sociale media en de razendsnelle ontwikkeling van AI (artificiële intelligentie) vormen een complexe kluwen aan uitdagingen. Sociale veranderingen voltrekken zich niet langer in een geleidelijk tempo, maar op een onvoorspelbare manier, met plotselinge horten en stoten. Veel mensen voelen zich machteloos in een wereld waarin democratische waarden onder druk staan, een klein groepje ultrarijken ontwrichtende beslissingen neemt en de aarde zelf geen

veilige thuis meer lijkt. Gell-Mann zag in Odysseus een rolmodel voor precies deze extreem onzekere tijden, omdat de held logica met creativiteit en intellect met intuïtie combineert om complexe problemen het hoofd te bieden.¹ In hoeverre dat klopt, kun je zelf concluderen na het lezen van dit boek. De schrijver Sumit Paul-Choudhury sluit zich alvast aan bij Gell-Mann in zijn recente boek *The Bright Side: Een optimistische geschiedenis van de mensheid*. Volgens hem hebben we – in een tijd waarin de toekomst van de mensheid onzeker is – zowel collectief vernuft als verbeeldingskracht nodig om vorm te geven aan een betere toekomst.² Wie is beter geplaatst om ons door deze kluwen van monsters en onderwerelden te loodsen dan de flexibele Odysseus?

Maar het is niet alleen in wetenschappelijke kringen dat Odysseus een rolmodelfunctie voor de 21ste eeuw toebedeeld krijgt. Dat we als maatschappij op zoek zijn naar een oeroud verhaal dat ons helpt in turbulente tijden, blijkt ook uit de Europese en Amerikaanse populaire cultuur van de voorbije twee decennia. De mythe van Odysseus en Penelope heeft zoveel films en series, romans en muziekwerken geïnspireerd dat ik ze onmogelijk allemaal kan bespreken. Ik wil daarom stilstaan bij enkele van de bekendste internationale kaskrakers en bestsellers. Zoals we zullen zien, bieden deze geen